

УДК 355.23: 37.035.7

**ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ ЗМІСТУ, ФОРМ, МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ
УНІВЕРСАЛЬНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ**

І.Я.Криворучко

Анотація. У статті розглянуто активні, методи проблемного навчання, що дозволяють формувати у майбутніх офіцерів-прикордонників всі складові комунікативної, дослідницької, самоосвітньої компетенцій та компетенції творчої діяльності.

Ключові слова: евристичні методи, методи проблемного навчання, частково-пошукові та дослідницькі методи.

Аннотация. В статье рассмотрены активные, методы проблемного обучения, которые способствуют формированию у будущих офицеров-пограничников все составляющие коммуникативной, исследовательской, самообразовательной компетенций и компетенции творческой деятельности.

© І.Я.Криворучко

Ключевые слова: эвристические методы, методы проблемного обучения, частично-поисковые и исследовательские методы.

Summary. Active, heuristic methods, methods of the problem teaching, partial-searching and research methods, which let to form for future border officers-guards all constituents communicative, research and considered in the article, self educational competences and competences of creative activity.

Key words: active, heuristic methods, methods of the problem teaching, partial-searching methods and research methods.

Постановка проблеми. Універсальні компетенції майбутнього офіцера-прикордонника як інтегрована особистісна якість, що формується на основі теоретичних знань, практичних умінь, значущих властивостей, зумовлюють готовність до виконання професійної діяльності із захисту державного кордону. Це динамічне особистісне утворення характеризується через діяльність, охоплює всі сфери навчання та становлення особистості офіцера-прикордонника. Оволодіння універсальними компетенціями дає офіцерові можливість подолати не тільки навчальні, але й життєві проблеми, нагромадити досвід їхнього нестандартного розв'язання, навчити покладатися на самого себе. З огляду на це **метою статті** є визначення основних методів та форм роботи з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників універсальних компетенцій.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. При визначенні основних методів, форм та засобів формування універсальних компетенцій курсантів було враховано основні наукові положення щодо зв'язку навчання і розвитку. Насамперед це дослідження Л.Виготського. Учений довів, що «розвиток не передує початку навчання, а відбувається в нерозривному внутрішньому зв'язку з ним, під час його поступального руху» [2, с. 243]. Саме Л.Виготський визначив, що навчання є рушійною силою розвитку, довівши, що вищі психічні функції людини формуються лише під час активної діяльності, зокрема в навчанні, що передбачає подолання певних труднощів. Труднощі в цьому випадку можна розглядати як проблему, при розв'язання якої й формуються універсальні компетенції.

Ідеї Л.Виготського підтримав С.Рубінштейн. Він вважав, що навчання дитини наукам і моральним нормам без її власної діяльності з оволодіння ними, підриває ... самі основи здорового розумового й морального розвитку дитини, виховання її особистісних властивостей і якостей» [7, с.191]. У свою чергу П.Гальперін розробив теорію поетапного формування розумової діяльності й інтеріоризації. Учений довів, що для формування розумової діяльності важливе значення має перехід зовнішніх матеріальних дій у план відображення – у план сприйняття, уявлень і понять, а також спільна соціальна дія, що має перейти у самостійну внутрішню дію.

Як зазначає І.Бех, методична реалізація компетентнісного підходу у вищій школі пов'язана з використанням таких педагогічних засобів, які своєчасно забезпечували б в освітньому процесі створення відповідних ситуацій, де синтезувалися б здобуті знання й способи практичної діяльності [1, с. 30]. На думку вченого, якраз на досвідченості суб'єкта в певній життєвій сфері треба робити наголос, а не на його обізнаності, поінформованості в певній галузі [1, с. 26].

Виклад основного матеріалу. Аналіз педагогічних та психологічних досліджень дозволяє дійти висновку, що для формування універсальних компетенцій курсантів при викладанні навчальних дисциплін «Філософія», «Політологія», «Соціологія», «Культурологія» й «Етика та естетика» найкраще відповідають можливості активних методів навчання. Методи навчання – це способи організації навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів навчання [4, с. 128]. Їх можна також трактувати як способи взаємозалежної діяльності педагогів і курсантів щодо досягнення освітніх завдань, виховання й розвитку. С. Смирнов активними називає такі методи, «які реалізують установку на більшу активність суб'єкта в навчальному процесі, на противагу так званим традиційним підходам, де суб'єкт навчання відіграє більш пасивну роль [9, с. 169].

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури, авторський досвід організації освітнього процесу свідчать про важливість *проблемних методів* при формуванні універсальних компетенцій. А.Вербицький, І.Лернер, А.Матюшкін, М.Махмутов, В.Оконь, М.Скаткін, С.Рубінштейн довели здатність проблемного навчання активізувати пізнавальну діяльність суб'єктів навчання за рахунок розвитку їхніх креативних властивостей та самостійності. Дослідники підкреслюють, що саме проблемні методи дозволяють формувати у суб'єктів навчання систему понять та способів розумової і практичної діяльності та їх засвоєння; розвивати творчі здібності та самостійність у пізнавальній діяльності [3, с. 29].

Як зазначає С.Смирнов, девізом проблемного навчання є висловлювання: «Не від знання до проблеми, а від проблеми до знання» [9, с. 175]. Це, на думку вченого, не просте переміщення

складових. Характер отриманого таким чином знання принципово відрізняється від знання, що його суб'єкти навчання отримують в готовому вигляді. Воно зберігає в собі сам шлях його отримання, шлях досягнення істини. Учений підкреслює, що одночасно знання, отримані за допомогою проблемних методів, не мають негативного впливу на творче мислення, на відміну від знання, отриманого традиційними методами. Більше того, проблемні методи безпосередньо стимулюють розвиток творчого мислення. Фактично розв'язання проблемної ситуації – це завжди творчий акт, результатом якого є не тільки отримання конкретного знання, але й позитивне емоційне переживання успіху, почуття задоволення від досягнутого [9, с. 175–176].

Окрім цього, ефективним засобом компетентнісного навчання О.Овчарук називає *диспут* (і його похідні види: дебати, дискусії, полеміки) [6, с. 81–82]. Таку форму організації формування і передання понять використовують здавна. Диспути є історичною практикою відтворення розумових процесів, розвитку мислення й мовлення. Участь у диспутах дозволяє формувати відповідну мовну поведінку, спонукає самостійно мислити, оригінально й відповідально розв'язувати проблеми, точно й зрозуміло для всіх формулювати судження, коректно спростовувати позицію опонентів. При проведенні диспутів діяльність курсантів у малих групах сприяє формуванню універсальних компетенцій, оскільки дозволяє їм набути досвіду спільної діяльності, роботи в колективі, розвиває здібності до емпатії, толерантність, уміння відстоювати свою точку зору, тобто навички соціального спілкування.

Важливе значення у роботі з формування універсальних компетенцій мали також рольові ігри. Сутність ділової гри полягає у відтворенні предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделюванні основних умов і системи відносин, характерних для відповідної діяльності [11, с. 358]. Загалом схема ділової гри така: її учасникам рекомендується взяти участь у розв'язанні конфліктної ситуації і на основі наданої інформації прийняти обґрунтоване оптимальне рішення. Далі важливо це рішення обговорити. Такий аналіз дає можливість оцінити конкретні дії учасників гри, проаналізувати хід їхніх міркувань і опрацювати певний алгоритм дій у стандартних ситуаціях, а також сприяє розвитку вмінь діяти в екстремальних ситуаціях, розвитку евристичного мислення під час розв'язання складних завдань, кращому розумінню логіки дій інших людей і на основі цього – спонукань до більш цілеспрямованих і рішучих дій.

Значного поширення для формування універсальних компетенцій у курсантів набув *метод проектів*, у тому числі соціальних. Як зазначає Н.Двуличанська, «проектна діяльність суб'єктів навчання серед сучасних педагогічних технологій є найбільш адекватною цілям освіти – формування універсальних компетенцій» [3, с. 32]. Метод проектів є ефективним інструментом і для підвищення мотивації навчання, тому що він дозволяє розвинути особистісні якості курсантів, зокрема наполегливість, прагнення експериментувати, задовольнити їхні потреби в самостійності, повазі з боку дорослих. Метод проектів завжди орієнтований на самостійну діяльність суб'єктів навчання – індивідуальну, парну, групову, яку курсанти виконують протягом певного періоду часу.

Окремо можна виділити й більш «вузькі» методи й прийоми, що сприяють формуванню універсальних компетенцій. Так, наприклад, оволодіння курсантами комунікативною компетенцією можливе при використанні завдань з розв'язання конфліктних ситуацій. Істотною роллю для формування навчально-пізнавальної та дослідницької компетенцій відігравали й методи теоретичного дослідження: аналіз, синтез, уявне моделювання й проектування, узагальнення, систематизація, висування гіпотез і побудова особистих теорій.

При організації роботи з формування компетенції творчої діяльності важливе значення мала думка І.Лернера про те, що для того, аби навчити людину творити, треба навчити її творчим процедурам, тобто тим структурам, які і складають суть творчої діяльності [5, с. 139]. Такими процедурами творчої діяльності В.Риндак називає:

- самостійне перенесення раніше засвоєних знань та умінь в нову ситуацію;
- бачення проблеми в знайомій ситуації;
- бачення нової функції об'єкта;
- визначення структури об'єкта;
- бачення альтернативи рішення або його способів;
- комбінування раніше засвоєних способів діяльності в новий щодо посталої проблеми;
- уміння створювати оригінальний спосіб розв'язання при відомих інших [5, с. 139].

Важливе значення для формування універсальних компетенцій, як зазначають В.Риндак та А.Хуторської, мають *евристичні методи*. А.Хуторської називає кілька таких евристичних методів: метод смислового бачення, метод образного бачення, метод символічного бачення, метод евристичних питань, метод порівняння, метод евристичного спостереження, метод евристичного дослідження, метод конструювання понять, метод конструювання правил, метод прогнозування, метод помилок, метод

конструювання теорій та ін. [10, с. 129–137].

Для формування *компетенції самоосвіти* було враховано напрацювання вчених у цій сфері. Зокрема, Б.Райський і М.Скаткін визначили декілька шляхів включення самоосвіти в навчальний процес. Найбільш поширеним, на думку дослідників, є рекомендація викладача на заняттях вказувати додаткові джерела отримання знань з необхідних питань. Можна також, як зазначають вчені, запропонувати курсантам відповісти на проблемні питання, створити таблицю, схему та ін. На семінарські заняття бажано пропонувати кілька джерел, які містять різне трактування теми. Учені вважають, що залучення самоосвіти до навчального процесу передбачає послідовне навчання курсантів певних видів та прийомів самостійної роботи із зростаючою часткою самостійності як на заняттях, так і при організації самопідготовки; пропаганду самоосвіти в навчальному процесі через роз'яснення її значення в житті, заохочення курсантів за використання інформації, отриманої шляхом самоосвіти, за успіхи в самостійній роботі з розширення знань [8, с. 67–75].

В.Кукушин пропонує вчити курсантів таким прийомам самостійної роботи з книгою:

- конспектування – короткий виклад, короткий запис змісту прочитаного;
- складання плану тексту;
- складання тез – короткий виклад основних думок прочитаного;
- цитування – докладний витяг з тексту;
- анотування – короткий згорнутий виклад змісту прочитаного без втрати суттєвого змісту;
- складання формально-логічної моделі – словесно-схематичне відтворення прочитаного;
- складання тематичного тезаурусу – упорядкованого комплексу базових понять з розділу, теми;
- складання матриці ідей – порівняльних характеристик однорідних предметів, явищ у працях різних авторів [4, с. 153].

Дослідник підкреслює, що важливо давати можливість курсантам на кожному занятті працювати самостійно. Це обумовлено закономірностями пізнавальної діяльності: щоб міцно засвоїти той чи інший матеріал, потрібно неодноразово повертатися до його вивчення. Будь-яка подальша робота не тільки сприяє кращому запам'ятовуванню знань, але й дозволяє знаходити в них нові деталі та відтінки, глибше їх осмислювати.

З огляду на те, що кожний з методів має свої переваги й недоліки, ми не віддавали перевагу одному методу, а використовували їх у системі, у взаємозв'язку, прагнучи досягти поставленої мети – сформувати універсальні компетенції курсантів. Коли ж йдеться про застосування в цей момент певного методу навчання, то це означає, що він домінує на конкретному етапі, дозволяє якнайкраще розв'язати дидактичне завдання. Використовуючи й комбінуючи різні методи навчання (насамперед активні), ми намагалися цілеспрямовано формувати універсальні компетенції курсантів.

Основними організаційними формами, у яких відбувалося формування універсальних компетенцій, були навчальні заняття, зокрема лекційні, семінарські заняття, самостійна індивідуальна й групова робота, наукові курсантські конференції, військово-наукові конференції. Зокрема, на лекційних заняттях курсанти набували умінь самостійно здобувати нові знання, узагальнювати й систематизувати отримані знання й результати; вчилися аналізувати й порівнювати, виділяти часткове із загального; стежити за логікою викладу, зосереджувати зір і слух на конкретному явищі. На семінарських заняттях вони вчилися грамотно викладати свою точку зору, встановлювати різні зв'язки між вивченими явищами, процесами, об'єктами, класифікувати їх за різними ознаками, оцінювати за певними критеріями; синтезувати знання під новим кутом зору, застосовувати їх у нових ситуаціях, робити висновки. Самостійні заняття під керівництвом викладача дозволяли формувати у курсантів уміння спостерігати, порівнювати, зіставляти, аналізувати, робити висновки й узагальнення, самостійно вести дослідження, планувати, здійснювати самостійний пошук інформації, застосовувати знання в іншій ситуації, здійснювати взаємодопомогу й взаємоконтроль.

Висновки. Таким чином, для формування універсальних компетенцій найбільш важливе значення має підбір адекватних меті та завданням змісту форм, методів і засобів навчання, а також алгоритму їхнього застосування. Адекватними щодо цього, на наш погляд, є активні методи, евристичні методи, методи проблемного навчання, частково-пошукові та дослідницькі методи, зокрема метод проектів. Ці методи дозволяють формувати у курсантів систему понять та способів розумової діяльності та практичної діяльності, розвивати всі складові комунікативної, дослідницької, самоосвітньої компетенції та компетенції творчої діяльності.

Література

1. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентісного підходу в педагогіці / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – №2 (63). – 2009. – С.26–30.

2. Выготский Л. С. Собр. соч. : В 6-ти т. Т.2. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – 504 с.
3. Дзуличанская Н. Н. Инновационные компетентностно-ориентированные педагогические технологии в естественно-научном образовании / Н. Н. Дзуличанская // Инновации в образовании. – 2011. – №4. – С.26–39.
4. Кукушин В. С. Дидактика (теория обучения) : учеб. пособие / В. С. Кукушин. – М. : МарТ ; Ростов на/Д. : МарТ, 2003. – 368 с. – (Серия : «Педагогическое образование»).
5. Образование. Наука. Творчество. Теория и опыт взаимодействия. Монография. Научная школа В. Г. Рындак / Под общ. ред. В. Г. Рындак. – Екатеринбург : Ур. отделение РАО, 2002. – 394 с.
6. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та український перспективи : кол. моногр. – К., 2006. – С. 6–16. – (Бібліотека освітньої політики).
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : ПИТЕР, 2001. – 720 с.
8. Руководство самообразованием школьников : из опыта работы / Ред-сост. Б. Ф. Райский, М. Н. Скоткин. – М. : Просвещение, 1983. – 143 с.
9. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М. : Академия, 2003. – 302 с.
10. Хуторской А. В. Развитие одаренности школьников. Методика продуктивного обучения : пособие для учителя / Хуторской А. В. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 320 с.
11. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.